

ONTMOETING MET GOD

Gerben van Manen

Ontmoeting met God

Een multiperspectivisch model
in het spoor van Franz Rosenzweig
en Kornelis Heiko Miskotte

Boekencentrum *Academic*, Zoetermeer

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Boekencentrum *Academic* is een onderdeel van uitgeverij Boekencentrum

Ontwerp omslag: Oblong, Jet Frenken

ISBN 978 90 239 7178 8

NUR 700

© 2017 Uitgeverij Boekencentrum, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor Nellie, Jan Dirk, Minke, Anne, Mart en Daan

In levendige herinnering aan Gerrit de Kruijf †

Inhoudsopgave

<i>Woord vooraf</i>	11
<i>1 Inleiding</i>	13
1.1 Openbaring, ervaring en beleving	13
1.2 Openbaring als ontmoeting met God	15
1.3 Rosenzweig en Miskotte	19
1.4 Theologisch adequaat en algemeen toegankelijk	22
1.5 Onderzoeksvraag en -uitwerking	26
Deel I Spreken over openbaring vanuit de beleving van het geloof – Franz Rosenzweig	29
<i>2 Biografische aanleidingen tot Rosenzweigs spreken over openbaring</i>	<i>31</i>
2.1 Rosenzweigs bekering als terugkeer	32
2.2 De voorafgaande spanning tussen subjectivisme en objectivisme	33
2.3 Het innemen van een geloofsperspectief	40
2.4 De gemeenschappelijke beleving van het jodendom	43
2.5 God spreekt tot ieder mens	46
<i>3 De dialogische werkelijkheid van Gods openbaring</i>	<i>49</i>
3.1 Openbaring als paradoxaal gebeuren	49
3.2 Openbaring als dialoog – In gesprek met Eugen Rosenstock	52
3.3 De onderscheiden werkelijkheid van Gods Naam	55
3.4 De egocentrische mens als trefpunt van Gods openbaring	57
<i>4 Dialogisch en concreet spreken over openbaring</i>	<i>63</i>
4.1 Openbaring als initiatief van Gods liefde	63
4.2 Openbaring als bijbelse dialoog tussen God en mens	68
4.3 Openbaring veronderstelt en opent gesloten beleving	73
4.4 Openbaring als concrete ervaring van ontmoeting met God	75
4.5 De dialogische en concrete openbaring van Gods Naam	79

Deel II Spreken over openbaring vanuit de ervaringswerkelijkheid	
– Franz Rosenzweig	87
5	<i>Onbevangen spreken over God</i> 89
5.1	Drievoudige werkelijkheid: God, mens en wereld 89
5.2	Filosofie en theologie vanuit een persoonlijk perspectief 94
5.3	Spreken over God in vertrouwen op menselijke ervaring 98
6	<i>De openbaring door relationele ervaring voorzgd</i> 103
6.1	De verbeelding van God, mens en wereld 103
6.2	Wat er tussen God, mens en wereld gebeurt 107
6.3	Openbaring door ervaring voorzgd 111
7	<i>Openbaring als beleefde ontmoeting in de ervaringswerkelijkheid</i> 117
Deel III Spreken over openbaring vanuit het bijbelse getuigenis	
– Kornelis Heiko Miskotte	119
8	<i>Biografische aanleidingen tot Miskottes spreken over openbaring</i> 123
8.1	Op weg naar een theologie van de persoonlijke ervaring 123
8.2	De spanning tussen ontmoeting met God en Gods verborgenheid 129
8.3	Openbaring als existentiële ontmoeting met de Verborgene 133
9	<i>De onafhankelijke werkelijkheid van Gods openbaring</i> 139
9.1	Rosenzweigs existentiële denken 139
9.2	Correlatie en predestinatie 142
9.3	Existentieel onderscheid tussen jodendom en christendom 145
10	<i>Verkondigend spreken over ontmoeting met God</i> 149
10.1	Ontmoeting met God door bijbelse verkondiging 150
10.2	Ontmoeting met God in zijn bijbelse daden 158
10.3	Ontmoeting met God in ons leven 163
11	<i>Bijbels spreken over God die ons ontmoet</i> 171
11.1	In onze wereld maakt God zichzelf bespreekbaar 171
11.2	Spreken over God in de volgorde van de ontmoeting 176
12	<i>Gesloten ervaring door de openbaring doorbroken</i> 181
12.1	Openbaring veronderstelt en doorbreekt gesloten ervaring 181
12.2	De levenswerkelijkheid als kader voor de christelijke verkondiging 189
12.3	Openbaring brengt eigen ervaring met zich mee 193
13	<i>Openbaring als verkondigde ontmoeting in de levenswerkelijkheid</i> 201

Deel IV Spreken over openbaring in een ontmoetingsmodel	203
<i>14 De te beleven realiteit van het bijbelse getuigenis</i>	<i>205</i>
14.1 Een dialogisch ontmoetingsmodel	205
14.2 Theologisch spreken vanuit complementaire perspectieven	212
14.3 Prioriteit van het bijbelse getuigenis	221
14.4 Ervaringswerkelijkheid als theologisch kader	224
14.5 Geloofsbeleving als uitgangspunt	227
<i>15 Conclusie</i>	<i>233</i>
<i>Summary</i>	<i>235</i>
<i>Gebruikte afkortingen</i>	<i>239</i>
<i>Gebruikte literatuur</i>	<i>241</i>
<i>Curriculum vitae</i>	<i>256</i>

Woord vooraf

In dit boek wordt een weg verwoord. Deze weg bracht mij tot nu toe van mijn geboorteplaats Veenendaal naar en rond Utrecht, Leiden, Amsterdam en Rotterdam. Dankbaar ben ik voor de ‘mensen van de weg’ met wie ik daar optrok en verder ga.

Wie zou ik zijn en wat zou ik te zeggen hebben zonder het geloof van mijn grootouders, het vertrouwen van mijn ouders, de liefde van Nellie, het leven met onze kinderen, het meeleven van onze families, de vragen van vrienden, het kritische meedenken van collega’s en de geloofsgemeenschappen en ontmoetingen waarin ik zag gebeuren waarvan de Bijbel getuigt?

Onderweg leerde ik van Kornelis Heiko Miskotte Gods Naam te horen en noemen middenin ons leven, van Franz Rosenzweig te vertrouwen op wat wij van God ervaren, van Jan Muis als een leerling te lezen en te schrijven, van Gerrit de Kruijf als leerling van Jezus te spréken, en te hopen op wat wij nog niet zien.

Na de bespreking van mijn afstudeerscriptie in Utrecht wees Jan Muis mij op de promotieplek bij Gerrit de Kruijf in Leiden. Gerrit overleed in januari 2013, vier jaar voordat ik mijn boek afrondde. Zijn vertrouwenwekkende aanmoediging ben ik hardop blijven horen en levendig voor me blijven zien. Zijn vrouw Jany en Maarten den Dulk wil ik bedanken voor de manier waarop zij mij op de achtergrond Gerrits geduldige maar besliste aansporing lieten voelen. Jan Muis ben ik dankbaar voor de zorgvuldige manier waarop hij de begeleiding van het schrijfproces heeft voortgezet.

De Protestantse Theologische Universiteit dank ik voor de aanstelling, de begeleiding, de tijd en de ruimte die ik kreeg voor dit onderzoek. De centrale ontmoetingsplek tijdens het promotietraject was de aio-kamer in Leiden. Daar hield Hans de Waal ons bij de theologische, maatschappelijke en sportieve realiteit, hield Wietske de Jong ons bij het anders zijn van de ander, hield Gea Smit ons scherp, hield Christiane van den Berg ons op elkaar betrokken en hield Veerle Rooze ons af van de geijkte paden.

Nellie hield het uit en bleef erachter staan dat er meer dan tien jaar lang ook thuis tijd en ruimte, aandacht en energie besteed werd aan het onderzoeks- en schrijfproces. Wij hopen dat het boek de lezer iets goeds brengt.

1 Inleiding

1.1 OPENBARING, ERVARING EN BELEVING

Mensen kunnen zich aangesproken voelen door God. Hoe kan dit theologisch ter sprake gebracht worden? Deze vraag wordt vaak toegespitst op de relatie tussen openbaring en ervaring. De discussie die gevoerd wordt,¹ komt hierop neer: beginnen we bij God die mensen aanspreekt, of bij mensen die door God aangesproken worden; bij hoe God zich aan mensen openbaart, of bij hoe mensen God ervaren? Hoewel het logisch lijkt dat beide perspectieven bij elkaar horen, wordt het als een cruciale beslissing gezien bij welk van de perspectieven je begint, bij de openbaring óf de ervaring.

In deze discussie vervult de ‘openbaringstheologie’ van Karl Barth (1886-1968) een sleutelrol. Barth wilde ‘van God uit’² denken over hoe Hij zich aan mensen laat kennen. Wat hij daarmee te boven wilde komen, is de vereenzelviging van Gods openbaring met menselijke ervaring. Hoe kan *God* zich openbaren als wij niet verder komen dan onze ervaring? Barth was er sterk van overtuigd dat een denkweg die begint bij algemene menselijke ervaring nooit uit kan komen bij de bijzondere God van de bijbelse openbaring.

Tegenover Barth staan ‘ervaringstheologen’ die hun vertrekpunt kiezen in de menselijke ervaring van God.³ Maar over welk soort ervaring hebben we het dan? In onze huidige cultuur is de persoonlijke beleving op de voorgrond komen te staan. Wij leven in een ‘belevingscultuur’ waarin mensen primair via hun eigen beleving in contact zijn met de werkelijkheid om hen heen.⁴ Dat stelt ons voor de vraag in hoeverre een belevingscultuur kansen biedt voor de geloofscommunicatie. Is het bijbelse getuigenis wellicht beter toegankelijk voor onze tijdgenoten, die openstaan voor wat zich in hun belevingswereld aandient, dan voor de generaties daarvoor, die zich eerder lieten leiden door de ratio en de empirie? Of zorgt de concentratie op de actuele beleving ervoor dat de bijbelse geloofstraditie meer en meer op afstand komt te staan?

¹ Zie voor een heldere analyse van een discussie over openbaring en ervaring, tussen een aantal Nederlandse theologen in de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw: H. Berkhof, *200 Jahre Theologie. Ein Reisebericht*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener 1985, 206-225. In de door Hendrikus Berkhof (1914-1995) weergegeven discussie, die gevoerd wordt tegen de achtergrond van de theologie van Karl Barth en in contact met de visie van Edward Schillebeeckx (1914-2009), vervult Harry Kuitert (1924) een centrale rol.

² Zie voor de herkomst van Barths frase ‘ein Denken von Gott aus’ en het nieuwe theologische startpunt dat hij met deze woorden markeert: B. McCormack, *Karl Barth's Critically Realistic Dialectical Theology: Its Genesis and Development 1909-1936*, Oxford: Clarendon 1995, 129-130.

³ Als de grote ervaringstheologische tegenhanger van Karl Barth geldt Friedrich Schleiermacher (1768-1834). Zie bijv.: G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek. Een inleiding*, Zoetermeer: Boekencentrum 2012, 71.

⁴ Gerard Visser heeft de ‘verhoudingswijze’ van de beleving grondig uitgewerkt in: G. Visser, *De druk van de beleving. Filosofie en kunst in een domein van overgang en ondergang*, Nijmegen: SUN 1998. Hij begint zijn boek met de zin: ‘Onder een ervaring verstaan wij vandaag een beleving (9).’

Het doel van dit onderzoek is het bijbelse getuigenis van Gods openbaring ter sprake te brengen in een hedendaagse ervarings- en belevingscontext. Het is van groot belang om hier mogelijkheden voor te blijven zoeken. De bijbelse boodschap heeft in onze samenleving aan relevantie verloren, terwijl we in de kerk volhouden dat het een aansprekende en heilzame boodschap is voor mensen van alle tijden en plaatsen. Dat de verkondiging van de kerk bij velen niet ‘aankomt’, zou ook voort kunnen komen uit moderne weerstand tegen, of afwijzing van, het evangelie van Jezus Christus. Dit lijkt echter niet het eigenlijke probleem van onze tijd en cultuur te zijn, evenmin als het relevantieverlies van het christelijk geloof voor vandaag.

Is het grootste probleem niet dat het bijbelse getuigenis in onze (post)moderne cultuur lijdt aan ‘realiteitsverlies’? De bijbelse geloofswerkelijkheid en de hedendaagse realiteit lijken elkaar voor veel mensen als vanzelfsprekend niet te raken. In het bijbelse getuigenis blijkt Gods openbaring echter door de eeuwen heen telkens opnieuw een actuele aanspraak te zijn te midden van het concrete leven. Ook vandaag getuigen mensen daarvan en anderen zoeken ernaar of houden de mogelijkheid ervan open. Daarom staan we ook vandaag voor de vraag hoe we theologisch ter sprake kunnen brengen dat mensen zich werkelijk aangesproken kunnen voelen door God.⁵

Allereerst is het de vraag vanuit welk perspectief we dit kunnen doen. Vanuit welk menselijk gezichtspunt kunnen wij Gods openbaring ter sprake brengen als een persoonlijke aanspraak in onze realiteit? Sluiten een bijbels ‘openbaringsperspectief’, een algemeen ‘ervaringsperspectief’ en een persoonlijk ‘belevingsperspectief’ elkaar uit? Als God daadwerkelijk mensen aanspreekt, dan worden zij toch ook aangesproken, en dat moet dan toch ook bespreekbaar zijn vanuit de persoonlijke belevingswereld en de algemene ervaringswerkelijkheid?⁶ De spannende vraag blijft echter welk perspectief in de theologie voorop gezet moet worden. Hoe dan ook, openbaring, ervaring en beleving moeten op de een of ander manier met elkaar verbonden worden, willen we een kans maken iets van het realiteitsverlies van het evangelie goed te maken.

In het spoor van Karl Barth heeft de Nederlandse theoloog Kornelis Heiko Miskotte (1894-1976) nadrukkelijk *vanuit de bijbelse openbaring* de verbinding gezocht met

⁵ In zijn boek *Over religie. Aan de liefhebbers onder haar beoefenaars* (Baarn: Ten Have 2000) duidt Harry Kuitert ervaring van God als ‘zich aangesproken voelen’ (zie m.n. 181-191). In zijn latere werk ontkent hij dat mensen God kunnen kennen als een realiteit buiten de mens zelf: ‘De christelijke traditie gaat over God, jawel, maar over God zoals Hij in mijn hoofd zit’ (H.M. Kuitert, *Alles behalve kennis. Afkicken van de Godgeleerdheid en opnieuw beginnen*, Kampen: Ten Have 2011, 263). In dit onderzoek wil ik zowel vanuit ervaring als openbaring doorvragen naar de realiteit van ontmoeting met God en hoe de theologie daarover kan spreken.

⁶ Kuitert onderscheidt als de belangrijkste koppelingen tusschen openbaring en ervaring: 1. openbaring als vrucht van ervaring; 2. ervaring als vrucht van openbaring en 3. ervaringsgegevens als vraag aan openbaring (H.M. Kuitert, ‘Openbaring en ervaring: een misplaatste tegenstelling’, in: H. Häring, T. Schoof; A. Willems (red.), *Meedenken met Edward Schillebeeckx*, Baarn: Nelissen 1983, p. 43-53). Berkhof onderscheidt eveneens drie manieren waarop de ervaring ten opzichte van de openbaring in de theologie aan de orde kan komen: ‘1. als een aan de openbaringsontmoeting voorafgaande en daarop toeleidende ervaring; 2. als een andere naam voor de geloofsontmoeting zelf; 3. ter aanduiding van de ervaringen met onszelf en met de wereld die door de geloofsontmoeting worden opgeroepen (H. Berkhof, *Christelijk Geloof. Een inleiding in de geloofsleer*, Nijkerk: Callenbach 1990/6 (1973), 52).’ In dit onderzoek zullen we onderscheiden tussen drie *perspectieven* op de openbaringsontmoeting: 1. bijbels getuigenis, 2. geloofsbeleving en 3. ervaringswerkelijkheid.

de moderne cultuur en het gewone leven. Inspiratie daarvoor vond hij niet alleen bij Barth, maar onder anderen ook bij de Duits-Joodse filosoof Franz Rosenzweig (1886-1929). In dit boek volgen we zowel Rosenzweig als Miskotte in hun theologische zoektocht. Daarbij komen de volgende vragen op. Moet er in de theologie gekozen worden of je primair spreekt vanuit Gods openbaring óf vanuit algemeen menselijke ervaring of persoonlijke beleving?⁷ Gaan in menselijk spreken over Gods openbaring het perspectief van God en de perspectieven van mensen niet per definitie een onderlinge wisselwerking aan? Heeft God ooit anders ter sprake kunnen komen dan vanuit een menselijk gezichtspunt? In dit onderzoek zoeken we naar een oplossing van deze problematiek door te spreken over openbaring als ‘ontmoeting’ met God.

1.2 OPENBARING ALS ONTMOETING MET GOD

In dit boek wordt de vraag gesteld hoe we kunnen spreken over openbaring als *ontmoeting* met God. Met de term ‘openbaring’ wordt de geloofsovertuiging bedoeld dat God zichzelf aan mensen bekend maakt. Het woord ‘ontmoeting’ staat voor de veronderstelling dat deze openbaring gebeurt op het moment dat God en mensen elkaar daadwerkelijk tegenkomen en dat mensen daar iets van ondervinden.⁸ Het uitgangspunt van deze studie ligt zodoende in de geloofsvooronderstelling dat de openbaring van God, zoals die in de Bijbel en in de joodse en christelijke traditie aan de orde is, van Gods kant komt en dat Hij daarin werkelijk contact met mensen maakt.⁹

Het onderzoek zal uitlopen op een methodisch en inhoudelijk voorstel voor een theologisch ontmoetingsmodel van Gods openbaring. Met een ‘model’ van openbaring wordt bedoeld: een conceptueel kader met behulp waarvan het geloof in Gods openbaring wordt verwoord en verantwoord.¹⁰ In de theologie worden verschillende open-

⁷ In een Leids collegiaal dispuut over de openbaringstheologie van Miskotte (‘Miskotte in de waagschaal. Dispuut tussen Kune Biezeveld en Gerrit de Kruijf’, in: G.G. de Kruijf (red.) 2004, *Theologie in dispuut*, Zoetermeer: Meinema 2004, p. 12-34) hebben Kune Biezeveld (1948-2008) en Gerrit de Kruijf (1952-2013) gezocht naar een ‘en - en’ van enerzijds ‘openbaring’ en anderzijds ‘van mensen afkomstig’, als verschillende theologische perspectieven (29). De Kruijf hield vol dat dan wel: ‘het geloof van meet af aan [moet] worden ingebracht, niet als argument maar als getuigenis’ (31).

⁸ Vgl. Donga, H.C. *Ontmoeting. Een studie over pastoraat en ontmoeting*, Hardinxveld: Narratio 1989,11.

⁹ ‘De ervaring dat zij in Jezus Christus door God worden aangesproken, is voor christenen niet slechts een innerlijke gewaarwording of een puur subjectieve interpreterende “constructie” zonder duidelijke relatie tot de werkelijkheid buiten hen. Zij wantrouwen deze ervaring niet als een illusie, maar vertrouwen haar als een ervaring van werkelijkheid. Aangesproken worden door God is ervaren dat God daadwerkelijk tot je spreekt. Deze aanspraak is de grote vooronderstelling van het christelijk spreken tot God en over God: God is zelf de eerste spreker, die ons antwoord aan hem uitlokt door ons aan te spreken (J. Muis, *Onze Vader. Christelijk spreken over God*, Zoetermeer: Boekencentrum 2016, 53).’ Ook Jan Muis kiest zijn theologische uitgangspunt in de geloofsvooronderstelling dat God werkelijk mensen *ontmoet* (*Onze Vader*, 93-94). De God van de Bijbel *openbaart* zichzelf (*Onze Vader*, 94-107) in ontmoetingen die we van menselijke zijde kunnen beschrijven als ervaringen van *aangesproken* worden door God (*Onze Vader*, 51-54), waardoor mensen God ook leren *kennen* (*Onze Vader*, 81-87; 101-102).

¹⁰ Zie A. Dulles, *Models of revelation*, New York: Orbis 2008/15 (1983), 19-35.

baringsmodellen gehanteerd, die elk een bepaald aspect van de openbaring op de voorgrond stellen.¹¹ In zijn boek *Models of revelation* onderscheidt Avery Dulles (1918-2008) in de theologiegeschiedenis de volgende openbaringsmodellen: openbaring als ‘doctrine’, ‘history’, ‘inner experience’, ‘dialectical presence’ en ‘new awareness’. Openbaring als ontmoeting schaaft Dulles onder ‘dialectical presence’. De verbinding tussen de verschillende modellen zoekt Dulles zelf met behulp van zijn eigen ‘symbolic’ model van openbaring.¹² In deze studie zal worden onderzocht in hoeverre een ontmoetingsmodel geschikt is om de bijbelse openbaring zo ter sprake te brengen dat alle aspecten ervan tot hun recht komen.

Openbaring als ontmoeting met God impliceert dat er altijd drie kanten zitten aan het theologische spreken over openbaring: a. de kant van God die mensen ontmoet; b. de kant van mensen die ontmoeting met God beleven; en c. de kant van breder gedeelde menselijke ervaring. Hedendaags theologisch spreken over Gods openbaring moet zich daarbij rekenschap geven van een culturele en maatschappelijke context waarin de woorden ‘God’ en ‘openbaring’ meerduidige woorden zijn die alle vanzelfsprekendheid verloren lijken te hebben.

Het theologische uitgangspunt (openbaring), het gekozen model (ontmoeting met God) en de hedendaagse context (belevingscultuur) stellen elk hun eigen eisen aan het theologische spreken. Zijn deze eisen niet onderling tegenstrijdig? Openbaringstheologie gaat immers uit van het initiatief van God die zichzelf aan mensen bekend maakt, terwijl het diep in het moderne levensbesef is doorgedrongen dat we het subjectieve karakter van de eigen beleving en het beperkte kader van de menselijke ervaring niet kunnen overschrijden. Daarnaast staan we voor de vraag of ‘ontmoeting’ met God niet een zelfstandigheid van de mens ten opzichte van God impliceert, die zich moeilijk laat rijmen met een theologie vanuit een openbaringsstandpunt. En kan anderzijds een theologie die recht wil doen aan de menselijke beleving de in een ontmoetingsmodel veronderstelde onafhankelijkheid van God ten opzichte van mens en wereld wel meemaken?

Als christelijk theoloog spreek ik vanuit het geloof dat de God van de Bijbel zich door mensen laat ontmoeten zoals Hij is. Ik zoek ernaar hoe je dit op een algemeen toegankelijke wijze kunt doen. Theologie is een publieke zaak vanuit een persoonlijk engagement.¹³ Het theologische gesprek met de lezer wil ik plaatsen in een brede academische, kerkelijke en maatschappelijke setting. Zodoende is het mijn vraag geworden hoe openbaring als ontmoeting met God zodanig ter sprake kan komen, dat er recht gedaan wordt aan het bijbelse geloof in Gods initiatief tot deze ontmoeting, aan de geloofsbeleving van waaruit daarover gesproken wordt, en aan de moderne ervaringscontext waarin de ontmoeting tussen God en mens ter sprake komt.

Een ontmoetingsmodel is in de theologie niet nieuw. Bijvoorbeeld de drie vooraanstaande vertegenwoordigers van de zogenaamde ‘dialectische theologie’ – Karl Barth,

¹¹ Zie Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, 164-173.

¹² Zie Dulles, *Models of revelation*, 131-154.

¹³ Zie: D. Tracy, *The analogical imagination. Christian theology and the culture of pluralism*, New York: Crossroad 1991; G. van den Brink, *Een publieke zaak. Theologie tussen geloof en wetenschap*, Zoetermeer: Boekencentrum 2004; Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, 19-24.

Rudolf Bultmann (1884-1976) en Emil Brunner (1889-1966) – hebben elk op uiteenlopende wijze ingezet bij de ontmoeting met God, die volgens hen primair tot stand komt via het bijbelse getuigenis over Jezus Christus.¹⁴

Brunner is de enige van deze drie die het begrip ontmoeting later expliciet heeft gemaakt als grondstructuur van zijn theologie: ‘Wahrheit als Begegnung’.¹⁵ Maar ook Bultmann verwoordt het hart van zijn theologie – de existentiële, beslissende aanspraak die uitgaat van de nieuwtestamentische verkondiging – herhaaldelijk in termen van ontmoeting.¹⁶ En de verbindende schakel tussen Barths dialectisch-theologische pionierswerk en zijn liberaal-theologische achtergrond is aan te wijzen in het spreken over openbaring als ontmoeting met God.¹⁷ Daarnaast vinden we ook in de in Nederland invloedrijke dogmatiek van Hendrikus Berkhof (1914-1995),¹⁸ die ten opzichte van elk van de genoemde Duitse theologen zijn eigen weg gaat, een duidelijke ontmoetingsstructuur.

Ook vanuit de *Bijbelse Theologie* is er veel voor te zeggen om de grondstructuur van de openbaring aan te duiden met behulp van het begrip ‘ontmoeting’. In zijn artikel ‘Offenbarung als Begegnung’¹⁹ beargumenteert de Finse oudtestamenticus Timo Veijola (1947-2005) de stelling dat het begrip ‘ontmoeting’ op adequate wijze de grondstructuur aangeeft van het bijbelse spreken over Gods openbaring.

In de bijbelwetenschappen heeft zich een verschuiving voltrokken van het zoeken naar de inhoudelijke kern van de Schrift naar het thematiseren van de basale bijbelse structuur (18-21). Daaraan ten grondslag ligt de erkenning van het dynamische karakter van met name het oudtestamentische werkelijkheidsverstaan. In eerdere discussies over de vraag naar de kern (het ‘midden’) van het Oude Testament zijn volgens Veijola telkens slechts deelaspecten van het bijbels getuigenis naar voren gekomen. Een voorlopige oplossing werd gevonden in de stelling dat Jahwe zelf het midden van de Schrift is. Daarmee was echter nog niet gezegd wat voor een God Jahwe dan is, en hoe hij zich laat kennen.

¹⁴ Dat is ook de analyse van Dulles, in: *Models of revelation*, 85-87.

¹⁵ E. Brunner, *Wahrheit als Begegnung*, Zürich: Zwingli 1963/2 (1938).

¹⁶ Zo spreekt Bultmann over: de ‘Anspruch des Du’ (R. Bultmann, *Glauben und Verstehen. Gesammelte Aufsätze* I, Tübingen: Mohr-Siebeck 1933, 110) en de ‘Begegnung mit dem Du’ (a.w., I, 110; II, 1952, 13) van het christelijk geloof; de *Entscheidung* van het geloof, die niet objectiveerbaar noch volledig subjectief is, maar als *Begegnung* werkelijkheid wordt (III, 1960, 117); Gods *Taten* die beschreven kunnen worden als een *Begegnung*, die mijn persoonlijke *Entscheidung* verlangt (IV, 1965, 176). H. Luther citeert van Bultmann de volgende zinnen: ‘Dann gilt es also, sich jeweils offenzuhalten für die *Begegnungen Gottes in der Welt, in der Zeit*. Nicht die Anerkennung eines Gottesbildes, mag es noch so richtig sein, ist wirklicher Gottesglaube; vielmehr die Bereitschaft dafür, daß uns das Ewige jeweils in der Gegenwart begegnen will – jeweils in den wechselnden Situationen unseres Lebens’ (IV, 126, geciteerd door H. Luther, *Religion und Alltag. Bausteine zu einer Praktischen Theologie des Subjekts*, Stuttgart: Radius 1992, 44).

¹⁷ Al voordat hij ‘van God uit’ ging denken, vond Barth in de persoonlijke ontmoeting met God niet alleen de bevestiging van het menselijke ‘zelf’, maar ook het vertrouwen op God als ‘absoluut subject’. Zie McCormack, *Karl Barth's Critically Realistic Dialectical Theology*, 104-107.

¹⁸ H. Berkhof, *Christelijk Geloof. Een inleiding in de geloofsleer*, Nijkerk: Callenbach 1990/6 (1973).

¹⁹ De paginanummers in de tekst van deze paragraaf verwijzen naar deze publicatie: T. Veijola (1991), ‘Offenbarung als Begegnung’, in: *Offenbarung als Anfechtung. Hermeneutisch-theologische Studien zum Alten Testament*, (Hrsg. W. Dietrich mit M. Marttila), Neukirchen-Vluyn: Neukirchener 2007, p. 10-33.

Er wordt in het bijbelse getuigenis geen stand van zaken meegedeeld, maar een werkelijkheid die van Godswege gebeurt, en die gekend wordt vanuit de menselijke participatie in die geschiedende werkelijkheid. In de oudtestamentische openbaring gaat het volgens Veijola om: ‘das Bekanntwerden Gottes in und durch alle mögliche Arten menschlicher Wirklichkeitserfahrung, seien dies nun Geschichte, Sprache, Natur, Denken oder was auch immer’ (21). De God die zich openbaart, ‘Jahwe in seiner Selbstoffenbarung’, is het uitgangspunt van het bijbelse spreken, maar ook de mens en de wereld zijn bij Gods openbaring betrokken. De menselijke reactie hoort bij Gods openbaring (21-22).

Een ‘dialogisch’ verstaan van bijbelse openbaring, in de lijn van Martin Buber (1878-1965), sluit hierbij aan, maar dreigt volgens Veijola de pluriforme realiteit van de bijbelse openbaring te verengen tot de verbale actie en reactie van God en mens. In de Bijbel neemt de dialoog tussen God en mens weliswaar een centrale positie in, maar ook het menselijke handelen en de niet-menselijke wereld moeten erkend worden als veld van ontmoeting met de God van de Bijbel (23-24; 28-29).

Daarnaast signaleert Veijola in het dialogische paradigma de veronderstelling dat God en mens zich als gesprekspartners in een gelijkwaardige positie bevinden, terwijl bijbels gezien het initiatief aan God is en blijft (23).²⁰ Zowel het eerste bezwaar bij een dialogische opvatting van openbaring (verbale verenging) als het tweede (gelijkwaardigheid van God en mens) denkt Veijola te boven te komen door niet te spreken over ‘dialoog’, maar over ‘ontmoeting’ als theologische grondstructuur (24-25). Het is nog maar de vraag of een ontmoetingsmodel een alternatief zou moeten zijn voor een dialogisch model, of dat ze juist onderling geïntegreerd zouden moeten worden om het bijbelse getuigenis recht te kunnen doen, maar we volgen Veijola in zijn argumentatie vóór een ontmoetingsmodel als passend bij de bijbelse grondstructuur.

In een ontmoetingsmodel denkt Veijola recht te kunnen doen aan zowel het Oude als het Nieuwe Testament (24; 31-33) en aan de complexiteit van de moderne ervaringswerkelijkheid (31-32). In het centraal stellen van ‘openbaring als ontmoeting’ sluit Veijola zich aan bij de eerdergenoemde Emil Brunner en de oudtestamenticus Walther Zimmerli (1907-1983), die in Zürich zowel student als collega van Brunner was. In Zimmerli’s bijbelse theologie van het Oude Testament staat de ontmoeting met God centraal, al heeft hij dat in zijn publicaties minder expliciet gemaakt dan in de aanloop daar naartoe, wellicht om de schijn te vermijden dat Zimmerli’s bijbels-theologische onderzoek achteraf Brunners systematisch-theologische stelling exegetisch zou willen onderbouwen (25-28).²¹

²⁰ Veijola beroept zich voor zijn kritiek op de dialogische benadering van Buber o.a. op de Utrechtse oudtestamenticus Th. C. Vriezen (23, n. 52). Zie Th. C. Vriezen, *Hoofddlijnen der theologie van het Oude Testament*, Wageningen: Veenman 1987/6, 174-175.

²¹ Het eerste, fundamentele, hoofdstuk van Zimmerli’s boek *Grundriß der Alttestamentlichen Theologie* zou in een eerdere versie de titel ‘Die Begegnung’ gedragen hebben: Veijola, *a.w.*, 25. Ed Noort heeft Zimmerli en Miskotte met elkaar in verband gebracht met het oog op het gebruik van Gods Naam in de teksten van het Oude Testament, die ‘in unterschiedlicher Weise und in verschiedenen Situationen zur *Begegnung* mit dem Heiligen Israels einladen’: E. Noort, ‘Wenn die Götter reden... Über den Sinn des Alten Testaments in der heutigen Diskussion’, *Zeitschrift für dialektische Theologie (ZDTh)*, 22(2006)1, p. 34-54, 54.